

Ľubomír Smatana

Jánošíci s těžkou hlavou

Radiožurnál
ČESKÝ ROZHLAS 1

Mýty a realita
Slovenska
očíma českého
reportéra

65.
POLE

Jánošici s těžkou hlavou

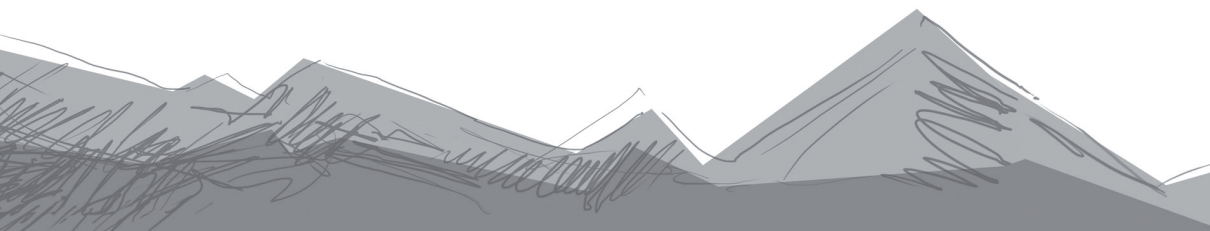

Ľubomír Smatana

Jánošíci

s těžkou hlavou

Mýty a realita Slovenska očima
českého reportéra

© Ľubomír Smatana, 2010
© 65. pole, 2010

Illustrations © Milan Starý, 2010

ISBN 978-80-903944-6-9

Evě.

Zatímco usilovně kojila, já usilovně psal.

Škoda, že nemohu uvést jména všech lidí, kteří mi vnukli myšlenku nebo ukázali cestu. Většina z nich o tom totiž vůbec neví. Některá jména neuvádím záměrně, jejich nositelé si to nepřejí. Aktuální témata jsou příliš žhavá a anonymita potřebná.

Zvláštní poděkování za mnoho užitečných rad a poznámek patří roduvěrnému Slovákovi a Evropanovi panu V. z Bratislavy, který zná místní politické a společenské reálie tak zblízka a důvěrně, že raději zůstává skrytý v pozadí.

Za inspiraci děkuji pospolitému slovenskému lidu, bez jehož úsilí o dosažení samostatnosti by tato kniha nevznikla.

Obsah

- 1. Na východ od ráje / 15**
- 2. Holubičí národ / 18**
O vlastním a cizím, Sándoru Máraiovi a měkkozobém ptactvu
- 3. Liščí kůže / 25**
O dlouhých zimách, socialismu a majoru Jánošíkovi
- 4. Jazykový koutek / 34**
O zanedbaných dětech, podivné tradici a národním komplexu
- 5. Pastýři / 40**
O ručním dojení, pajcovaném sýru a plebejském národu
- 6. Halušky / 49**
O národním pokrmu, polotovarech a neklidném spánku
- 7. Pohostinní služebníci / 55**
O ostalгии, podmíněném reflexu a výhodách cizince
- 8. Turistika / 63**
O tom, jak to nejde, o práci na poli a pečínce
- 9. Všeználcí na výletě / 76**
O českém národním kroji, stopování Jánošíka a turistifikaci
- 10. Obětní beránci / 86**
O velkém tatranském mýtu, folkloru a prodejných Češích
- 11. Nad Tatrou sa oné / 92**
O zmizelém štítu, kulatém razítku a lunaparku
- 12. Medvědi / 106**
O plašením šelem, výstražném eskymákovi a přemnožených turistech

13. Pivo / 112

O velké touze, ztracené chuti a zmizelém hlavním městě

14. Drahá země aneb Statistické intermezzo / 122

15. Díra v plotu / 127

O mrtvých želvách, dobru a zlu a nejsmutnější vesnici

16. Divoký východ / 137

O lehkém popíjení, těžších ránech a mystickém kraji

17. Stověžatá Bratislava / 151

O Petržalce, metru a uherské dece

18. Trable s národními symboly / 159

O hromech, Hejslovácích a dobré ženě z kaštanového sadu

19. We made it / 167

O konejším hlase, veselém pohřbu a voňavých mincích

20. Chudoba cti netratí / 177

O volech, uherském právu a o tom, kam to všechno vede

21. Zítra se bude tančit všude / 186

O šamanismu, čtvrtém světě a Zlatém chrámu

22. Boj o identitu / 199

O dvojitém Nelsonovi, tanci svatého Štěpána a folklorním transportéru

23. Tygr za volantem / 207

O asijském mikroklimatu, národních obyčejích a vracích

24. Pavilon č. 6 / 215

O „Szlotovi Jánosovi“, vyvoleném národu a švýcarské spojce

25. Maďaróni / 229

O mapách, přitažlivé síle a rozestavěných mostech

26. Případ jako z detektivky / 241

O paní Žákové-Malinové, tajných službách a profesní sebevraždě

27. El Fico / 249

O věčně rozzlobeném muži

28. Na Slovensku po slovensky / 260

O nekonečném tlachání, raněné lišce a nízkém sebevědomí

29. Těžký porod / 272

O uřezaných hlavách, budování státu a ujo Vladovi

30. Duše bez těla a těla bez duše / 282

O prázdných hrobech, skrytých sochách a hospodě U Husáka

31. Bratři a sestry / 291

O hlubinách vědomí, hlavním městě gayů a hádanka na závěr

32. Doslov: I o cirkusu / 302

33. Slovenské milníky / 304

34. Seznam literatury / 308

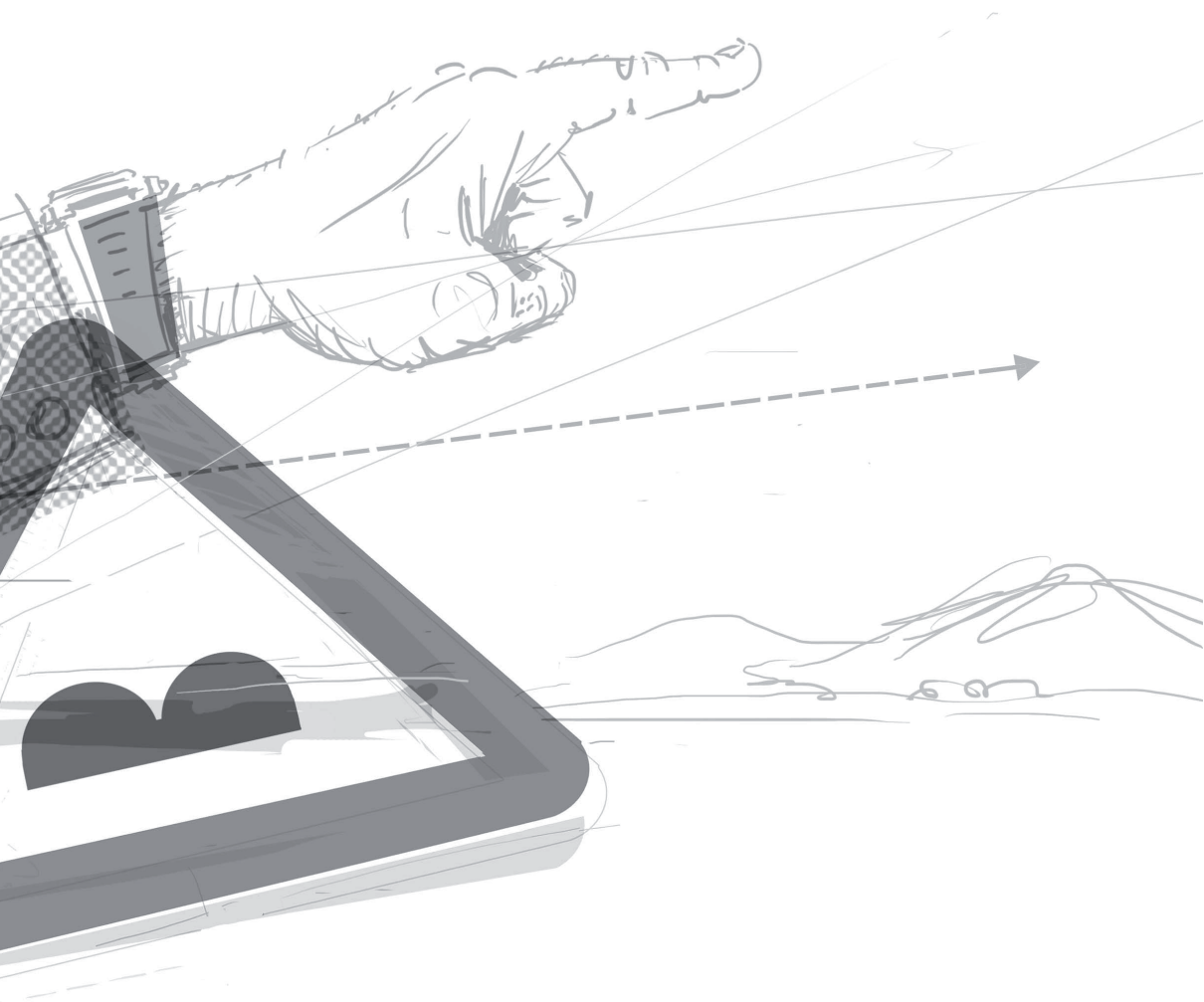
Předmluva

Vždy budem hlásať poučku, že sebavedomý je len ten človek, ktorý sa zaujíma o to, ako ho hodnotia druhí, a sebavedomý ten národ, ktorý rád nazrie do zrkadla, ktoré mu nastaví iní. Kniha Lubomíra Smatanu (aj s tým lubozvučným slovenským D) je zrkadlom i zrkadielkom, ktoré osvetľuje nielen Bratislavský hrad a Lomnický štít, ale aj tmavé zákutia Slovenska i slovenskej duše. Mužskej duše, lebo musím s lútosťou konštatovať, že ženy sa v nej vyskytujú len sporadicky. Možno preto, lebo autor ich vidí v tom najlepšom svetle. Buď ako nedosiahnuteľné krásky, ktoré sa sebavedome prechádzajú po uliciach slovenských miest, alebo ako odborníčky. Od pani Závackej až po sociologičku Gyarfášovú.

Patrím zrejme do tej druhej skupiny, a preto som knihu odborne prečítala, zhodnotila ju a priala by som si, aby mala úspech nielen v Čechách a na Morave, ale aj na Slovensku. Aj my ju potrebujeme, aby sme sa nepozerali len do toho istého pokriveného a veľmi zašlého zrkadla, ktoré si vyťahujeme pri každej slávnostnej príležitosti. Nielen preto, že búra niekoľko zažitých mýtov, ba dokonca som tam našla niekoľko faktov, o ktorých som ani ja – „odborníčka“ – nevedela, ale zároveň aj milo potvrdzuje pár predsudkov, ktoré nám urobia dobre na duši. Jedným z príkladov je poradie tém v knihe. Najprv bačovia a až potom predseda vlády. A všetci ako by ich jedna Jánošíkova mater mala. Tak to má byť. Staré mýty treba zbúrať, mladšie vylepšiť a zároveň prispieť svojou troškou k vytváraniu nových.

Lebo tak to bolo na počiatku a tak to zostane naveky.

Magda Vášáryová

Na východ od ráje

Za řekou Moravou začíná východ. Málo přehledný, trochu exotický, a hlavně chudší. Jánošáci tam snídají půl deci borovičky, zajídnají ji slaninou a hned se snaží oloupit dobromyslné turisty, kteří přišli utratit do hornaté země své těžce vydělané peníze. Nejlépe české turisty, protože bez nich by cestovní ruch zašel na úbytě, stejně jak tomu bylo za federace se vším. To je poměrně rozšířený názor mnoha Čechů, jehož důsledkem je i tradičně přezíravý pohled na krajinu se symbolem tří křížů. Kdysi dávno mi řekl v Brně jeden český dobrodruh, že za řekou Moravou nemá cenu pokládat otázku proč.

„Musíš se smířit s tím, jak to tam funguje, a ničemu se nedívat.“

Nechci hned v úvodu provokovat, spíše s trochou nadsázky upozornit na to, jak málo Češi o Slovensku vědí, přestože jich každý rok přijede skoro milion. Sami Slováci pak tento stereotypní pohled přikrmují nedostatkem velkorysosti a tvrdým bušením do vlastních řad, které někdy připomíná sebe-mrškačství.

„To tě sem poslali za trest, nebo za odměnu?“ zeptala se mě s kapkou záłudnosti v hlase kolegyně ze Slovenského rozhlasu, aby zjistila, jak vysoko si Slovensko stojí v zájmu českých médií. Jistě jsem ji potěšil slovy, že konkurence byla tvrdá a musel jsem se do Bratislavy probojovat. Pravda je taková, že vedení Českého rozhlasu počítalo spíše s tím, že nový post stálého zpravodaje obsadí slovenským novinářem. Nakonec ale převážil názor, že reportér potřebuje odstup a že je lepší tam strčit člověka zvenku. Tedy například z Plzně, což byl můj případ.

Na Slovensku jsem strávil nepřetržitě čtyři roky a mým úkolem bylo pátrat po tom, co lidé dělají, proč to dělají, jaké mají názory a co si se svou zemí chtějí počít. Pak jsem z jejich

odpovědí skládal příběhy, abych českým posluchačům přiblížil důvody jinakosti našich nejbližších sousedů. Český rozhlas poslouchají i Slováci, takže mám schovanou i kupu výhrůžných e-mailů. Čtyři roky se toulat po Slovensku je opravdový zážitek, protože jsem postupně zjišťoval, že odlišností je mnohem víc, než jsem si myslel.

Ovšem taky mě začala docházet ta česká nadutost, která dokáže mnohé Slováky vytočit do vysokých obrátek, což je možná důvod, proč tak dobře a rádi skáčou přes hořící vatry. To znám ale jen z vyprávění, nikoho jsem v plavném skoku neviděl.

V následujícím textu proto nevyšlyšim dobře míněnou radu onoho brněnského trempa a budu se ptát proč, lovit v paměti a archivu příběhy a jejich pomocí popisovat zemi, která mi připadá v mnoha ohledech podstatně zajímavější než „Zemský ráj to na pohled“. U sousedů v Horních Uhrách je holt veselo a jinak.

Tohle píšu záměrně. Dospěl jsem k prostému poznání, že povaha obyvatelstva české kotliny a podtatranského lidu je rozdílná a že důvodem je Rakousko-Uhersko. Obě části monarchie se v mnohém lišily a zkušenost se v dobrém i zlém promítla do národní paměti. Psát o Slovensku bez Maďarů nelze. To je jak o nás bez nás. Zřejmě poslední, kdo si toho všiml, byl před sto lety Jaroslav Hašek.

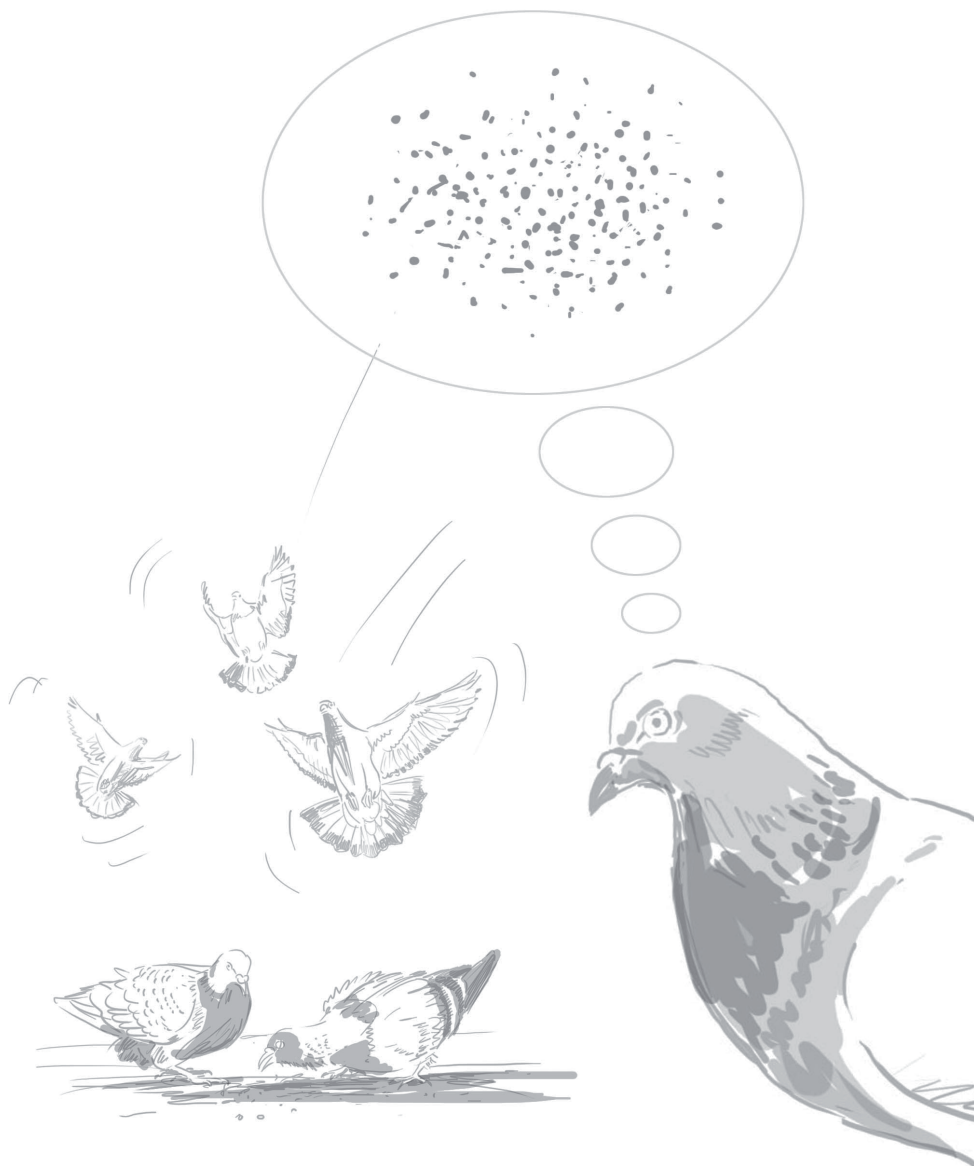
To je i další z důvodů, proč jsem se uchýlil k psaní. V posledních letech se nenašel nikdo, kdo by rozsáhlejší knihu o současném Slovensku napsal. Dokonce se nenašel nikdo ani dlouho předtím. Naposledy čtala cestopisné texty založené na osobních zkušenostech a jistém faktickém poznání Božena Němcová. Vyšly v roce 1859. Zřejmě mají lidé na pravém břehu Moravy jasno. Škoda, že Němcová už není na Slovensku povinná četba, jak to bylo ještě za „federálu“. Hodně by zvýšila národní sebevědomí pospolitého lidu. U Maďarů se jí moc nelíbilo.

Slovensko je navíc kulturně, etnicky a jazykově mnohem rozmanitější než Česko, a to nemám na mysli jen ony potomky avarských nájezdníků.

Osobně doporučuji číst tuto knihu s mapou v ruce. Jsou v ní zakreslené nejen hranice, ale i hory, nížiny a řeky, které hrají v životě i v textu veledůležitou roli.

Tak tedy příkládám do pece a do knihy vkládám i řadu méně známých nebo, jak doufám, zcela neznámých příběhů. Šetřit nebudu ani osobními postřehy, které mi natrvalo utkvěly v paměti a chtějí vystihnout typické rysy onoho – jak si Slováci sami fandí – holubičího národa.

Příjemnou četbu!

Holubičí národ

O vlastním a cizím, Sándoru Máraiovi
a měkkozobém ptactvu

*My sme národ holubičí,
nikto nám nič nedožičí.
Každý na nás iba kričí,
je to o nás známe.*

Tak začíná lehce ironický text dnes už zlidovělé písně Milana Lasici a Jaro Filipa. „My jsme národ holubičí, nikdo nám nic nedopřeje“ je také obvyklé vysvětlení příčin všech nepříjemných a neodvratných úkazů v životě roduvěrného Slováka. A to především úkazů dějinných, které nějakým způsobem ovlivnily postavení a pozici slovenského národa ve středoevropském prostoru. Ovšem mnozí lidé tím zcela vážně, a tedy poněkud odevzdaně vysvětlují svůj postoj k okolnímu světu, ale také třeba k úředníkům a k vrchnosti obecně.

„My jsme nikdy nikomu neublížili, to je asi podstata tohoto mýtu, který jsme si o sobě vytvořili,“ vysvětluje Lasica s pobaveným úsměvem ve tváři. „A proč se to tak ujalo? Protože je to pěkné.“

Rčení o holubičím národě na Slovensko patrně doputovalo v obrozeneckých časech 19. století z Čech. Velmi rychle se zde ujalo a dnes se bez něj neobejde žádná diskuse o národní povaze. Klidně ho použije zedník stejně jako lékař nebo poslanec. Holoubci a holubičky vytrpěli „tisíciletou nadvládu Maďarů“ (úžasný mýtus), turecké vpády, vnucený čechoslovakismus stejně jako komunismus dovezený z Prahy a koneckonců i celou nevýhodnou federaci.

„Já bych to spíš označil za přizpůsobivost, to je takový typický rys slovenské národní povahy,“ uzavřel Lasica naši krátkou debatu. Pro Čechy je to dost srozumitelné vysvětlení, však také humorista vyrostl v Československu. Přitom podmínky

pro odpor jsou tady skvělé. Hornatá země a hluboké hvozdy, ve kterých se dokáže ztratit i ne jeden místní znalec, nabízejí ideální úkryt a základnu pro odboj. Využili je vlastně jen vojáci a partyzáni za Slovenského národního povstání (SNP) a také pár chrabrých zbojníků, o jejichž úmyslech ale kolují po Slovensku různé zvěsti. Mimochodem, SNP je vážná věc (popírá holubičí povahu) a zřejmě proto se o něm nevtipkuje. Anekdota na toto téma se nedostává a když, tak ani nejsou příliš vtipné. Ovšem výjimka potvrzuje pravidlo:

Nahluchlá babka okopává během povstání brambory. Jde okolo partyzán a slušně pozdraví: „Smrt fašismu!“ Babka se postaví a odpoví: „I tobě synku, i tobě.“

Zajímavé je, že z anekdoty ani není zřejmé, z koho si autor dělá legraci. Jestli z partyzána, babky, nebo fašistu. Že by se i v takovém nevinném vtípku odrazila neprůbojná holubičí povaha?

V každém případě SNP, ačkoliv bylo z vojenského hlediska neúspěšné, považují příslušní znalci za nejsvětlejší okamžik slovenské historie, kdy se lid vzbouřil a se zbraní v ruce bojoval za svobodu. Odpor se ale může projevit i mírnější formou – protestem nebo demonstracemi. To máme my reportéři rádi. Ideální nekomplikovaný terén, ze kterého se dá rychle a obvykle lacino vykresat materiál do vysílání nebo do tisku. Ani člověk nemusí moc přemýšlet, létající nadávky a kameny odvedou polovinu práce. Ovšem pořádnou demonstraci aby jeden na Slovensku pohledal.

„Já to nechápu. Jak vás něco našťve, už tam běží lidi do ulic. A u nás se ani lístek nepohne,“ nařikají často moji slovenští kolegové, kteří se domnívají, že v Česku se kvalitně demonstruje. Jistě trpí tím, že se při práci lze těžko obejít bez pořádné zvukové kulisy a bez rozezlených tváří. Chudáci kameramani se musí hodně snažit, aby ze skromných hloučků při ojedinělých protestech vymačkali alespoň trochu šťávy. I proto tak rádi jezdí do Budapešti, kde si konečně mohou vychutnat vřavu a obléct vesty s nápisem PRESS. Někteří fotografové si radostně nasazují přilby už v Györu.

„A u nás nic, my jsme národ holubičí,“ stěžuje si reportérka České televize Oľga Baková, když probíráme, co nás čeká během ohlášeného mítinku k výročí 17. listopadu (roku 2008),

který pořádá opozice. Není to sice až tak tragické, jak kolegyně popisuje, ale žádná sláva to také není. Poslední silné protesty si Slovensko pamatuje z konce éry Vladimíra Mečiara v roce 1998, kdy nespokojenci z nevládních organizací vystoupili ze své skořápky a zmobilizovali protimečiarovské voliče. Ještě jednou pak otrásly zemí protesty, kvůli kterým museli opustit kasárna i vojáci. To aby potlačili romské povstání na východě Slovenska. Ovšem to už byl protest hladových, kde ideály nehrály žádnou roli. Nemluvě o tom, že o holubičí povaze většina z této menšiny jakživ neslyšela.

Několik větších demonstrací uspořádali i ochránci přírody, což je jediná skupina, která se dokáže dát dohromady a trochu se ozvat. Ukázali to, když hájili „divočinu“ v Tiché a Kôprové dolině ve Vysokých Tatrách nebo když se pokoušeli zastavit výstavbu obří skládky uprostřed dvacetitisícového Pezinku.

Ovšem zdaleka největší a svým způsobem trochu komická demonstrace se odehrála v červnu 2007 v Bratislavě. Teploměry ukazovaly 34 stupňů Celsia a tři tisíce odborářů se vydaly od Domu odborů u Trnavského myta směrem k hradu, což je dobrých pět kilometrů. Zdařile zablokovali dopravu v rozpáleném městě a podařilo se jim přivést do varu možná stejný počet řidičů. Jejich troubení znělo povzbudivě jen zpočátku.

„To je povalečů na Slovensku, kteří nesedí v práci a mají čas tady překážet. Bohužel brání v práci nám, kteří tento stát živíme. Podnikatelům. Na shledanou, děkuji,“ říká z okénka auta zpocený chlapík, který se ani nestačil představit.

Učitelkám stínily žluté kšiltovky, chemici zvolili bílou a železničáři neohroženě kráčeli v tradičně modrých vestách. Cílem byl parlament, ale důvody pochodu dokázal vysvětlit málokdo.

„Chceme nějaké lepší podmínky na pracovišti,“ říká třicátník Peter a jeho starší kolega Štefan rozpačitě dodává:

„Nemám ten zákoník ještě pořádně prostudovaný, takže konkrétně nevím, co vlastně požadujeme.“

V cíli trasy už to ale odborářům důkladně objasnil jejich předák a ke slovu se dostala i ministryně práce a sociálních věcí, která sklidila obrovský potlesk.

Něco tady nehraje, že? Demonstraci totiž svolali odborářští bossové, aby podpořili vládu Roberta Fica a jeho nový zákoník práce. Vláda sice žádnou podporu z ulice nepotřebovala

a pracovní kodex prohnala parlamentem jako mladým jetelem, odboráři přesto na oplátku slíbili, že nebudou stávkovat. K tomu se váže i drobná vzpomínka, ze které bych mohl mít černé svědomí, ale nemám. Ukázková provládní demonstrace je totiž taky reportérská nuda, a tak to zachránila skupinka mladých obyvatel města, které jsem si všiml ve spodní části parčíku, když je kontrovali policisté. Chtěli totiž rozbít symbiózu vládců a pracujících a přinesli šibenici, aby na ní zákoník práce oběsili. Došel jsem si pro ně, dovedl na příhodné místo za řečnickou tribunu a tam se ke spokojenosti novinářů s odboráři pohádali. Aspoň něco. Po třech hodinách akce skončila a účastníci se rozjeli na venkov. Některé čekala v tropickém vedru i šestihodinová cesta autobusem.

Příhoda mi vytanula na mysl, když jsem četl podnětný výrok vlivného křesťanského politika Františka Mikloška:

„Holubičím národem jsme jen tehdy, když máme nad sebou velmi silného pána. Ve chvíli svobody jsme zase národem jako všechny ostatní.“ Mikloško sice do názoru zřejmě promítá svou křesťanskou věrouku, ale silný pán s karabáčem je pěkné téma.

Dráb v uniformě uherského četníka mydlí na *dereši* (tvrdá lavice určená k bičování) přes záda porobený lid, který v potu tváře dobývá chléb vezdejší a ani hlavu nezvedne. Tento motiv se ujal překrásně v umění nejen lidovém, později plynule přešel do školních osnov a pevně zakotvil v národním podvědomí. Jelikož vrchnost byla v podstatě vždycky z dovozu, tak nutně tmelila ducha pospolitého lidu. Ten potom dál zarputile okopával brambory a nechal na sobě dříví štípat. Tento postoj má nádech jistého druhu romantického sebemrškačství (jestli v něm nemají prsty i k askezi vybízející katolíci), ale také je to důsledek přirozené strategie malého horského národa, jak přežít. A ta se nakonec ukázala jako úspěšná, i když to trvalo nějakých tisíc let.

Slovensko se objevilo na mapě světa v roce 1993 a patří mezi nejmladší evropské státy, což je třeba držet stále na paměti. Z toho pramení i velká ostražitost vůči okolí, kterou nádherně vystihuje lidové rčení, nápadně promítnuté do politické agendy zdejších nacionalistů:

„Svoje nemáme a cizí nechceme.“

Nedostatek umanutého a dlouhotrvajícího odporu za národní zájmy přehlušuje rebelantství, které se pak dostává

na piedestal jako ukázkový příklad snahy o národní sebeurčení. Tuto teorii důkladně rozpracoval respektovaný historik Lubomír Lipták (1930–2003) a došel k zajímavému názoru. Slovenská společnost se podle něj potácí od radikalismu k revolučnosti. Radikalismus bourá existující společnost, instituce, zvyklosti a mravy – ovšem bez schopnosti nahradit je novými. Opakem je revolučnost, která také nemilosrdně bourá staré. Ovšem nového cíle nedosáhne. Lipták cituje Slovenské listy ze začátku 20. století:

U nás je zakořeněným hříchem, že se vůbec věří v nějaký starozákonní nebo jen v našich pověstech přicházející zázrak: že my Slováci, ať jsme jakkoliv v lenivosti a hříchu hnili, budeme nějakým neznámým hrdinou vysvobozeni. Že se chcít nechcít staneme najednou a bez vlastního přičinění svými velkými pány, dostaneme ve své vlasti všechna práva a svobody, úřady, vojsko, ministerstva atd.

Lipták k tomu dodává vlastní prognózu, která se při vzniku Slovenska částečně naplnila:

„Cíl zrovnoprávnění národa je dosažitelný jedině revolucí, která není jednorázovým vzplanutím, ale především cílevědomou a houževnatou prací.“

Svatý Šašek

Relativně krátká historie Slovenska nenabízí rozsáhlý panteon významných osobností ani vlastní slovenské písemnictví s tradicí do středověku. A dokonce ani jednoho krále. Když nevzniklo slovenské království, kde také vzít vlastního panovníka. Situaci si sami Slováci komplikují tím, že se k vlastní minulosti v dobách vlády cizích císařů, králů a knížat nehlásí. Češi si klidně přivlastní Rudolfa II. nebo Franze Kafku a až do omrzení budou tvrdit, že syřečky z Loštic jsou právě české tvarůžky, které s Němci nemají nic společného.

To Slováci ne. Přitom na Rudolfa II. by si mohli dělat nárok s přehledem. Třeba jen proto, že byl korunován jako uherský král (1572), a to v Prešpurku, tedy v dnešní Bratislavě. Jenže to by Slováci museli mít rádi uherské panstvo.

Nebo třeba světoznámý spisovatel Sándor Márai, který se narodil v Košicích a ve svých knihách se do tohoto města

neustále vrací. Jenže psal maďarsky, a tak po něm neštěkne ani pes. Dnes už má v Košicích svoji sochu a pamětní desku na domě, kde vyrůstal a kde je i malinké muzeum. Většinu jeho knih si ale Slováci mohou přečíst pouze v českém překladu. Pamětní místnost má na starost Júlia Sokolová Gönnerthová. Otevírá ji v neděli, ve středu a pro ohlášené zájemce (v drtivě většině cizince) kdykoliv:

„Otto von Habsburg byl u nás už třikrát, jednou dokonce inkognito. Prý podle Máraiových knih zná dokonale Košice. Bohužel, domácí se tady ukážou málokdy.“

Jinde by z Máraie udělali turistickou atrakci číslo jedna, ale v Košicích je to skoro underground. Když nastane den výročí Máraiova narození, u pomníčku leží květiny a věnce s trikolórou, ovšemže maďarskou. V případě proslulého spisovatele to může být i tím, že do Košic je to z Bratislavy skoro šest hodin autem a většina obyvatel hlavního města odmítá do „zaostalé východní provincie“ cestovat.

Zářným příkladem výběrového vnímání vlastní minulosti je uherský král Štěpán, který poprvé sjednotil nezávislá knížectví a vytvořil základ státu, ve kterém Slováci po tisíc let žili, tvořili národní tradice a piplali svůj jazyk. Ovšem pro známého opilce ze Žiliny, šéfa Slovenské národní strany Jána Slotu, je svatý Štěpán jen „šašek na koni“. Ještě že neví, že Štěpána pokřtil pražský biskup Vojtěch. Za tím by možná dokázal odhalit pradávné spiknutí!

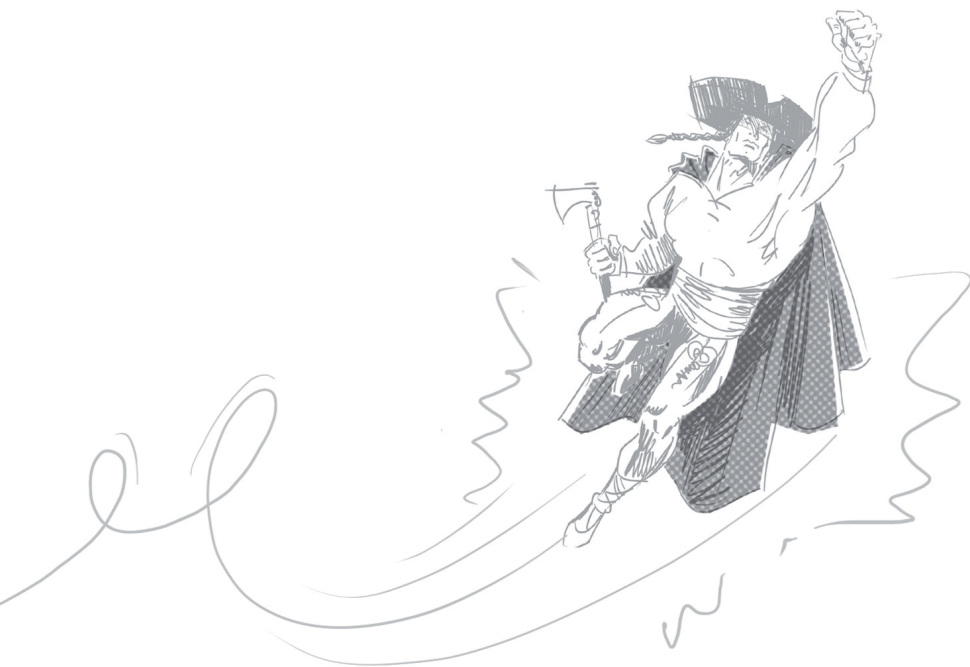
Nicméně jednu skupinu historických osobností přece jen považuje místní lid za vlastní nebo jim to alespoň současná politická garnitura tluče do hlavy (pěkný slovenský výraz říká *tlačit kaleráb do hlavy*; kaleráb – česky kedlubna) a to jsou slovanští předchůdci. Pribina coby první „slovenský“ kníže a „slovenský král“ Svatopluk, který vládl také z dnešní Nitry a postupně se stal nejvýznamnějším panovníkem Velké Moravy. Svatoplukova Nitra je na Slovensku považována také za kolébku křesťanství, protože ve městě podle tradice působili svatí Cyril a Metoděj a šířili odtud křesťanství na západ.

Mnoho slovenských novinářů a znalců raného středověku si z novotvaru „slovenský král“ tropí žerty, to je třeba připomenout, ovšem momentálně tvoří dějiny Slovenska nejsilnější vládní strana a učebnice platí ministr školství ze Slovenské národní strany.

Holubičí povahy se modernímu výkladu dějin nebrání. Nechají to na vrchnosti a budou si myslet své. Mimochodem, holub jako typický zástupce řádu měkkozubých nemůže kousat. To sedí.

Ovšem čas od času se najdou tací, kteří zuby vycení a oblíbený mýtus postaví na hlavu. Je to paradoxní, ale kdo popře národní povahu, stává se národním hrdinou. Za všechny bych rád jmenoval dva, kteří už jsou otestováni historií a jen nepřítel národa (státu) by je chtěl očerňovat. Oba dva stojí na piedestalu hodně vysoko, a to doslova. Od 4. května 2009 se dívá přes Dunaj z třímetrového podstavce před novou budovou Slovenského národního divadla Milan Rastislav Štefánik. Proti němu na Slovensku skoro nikdo nic nemá a je uctíván téměř stejně jako T. G. Masaryk v Česku.

Ten druhý hrdina se dívá z pětimetrového podstavce jakoby už nekonečně dlouho, za zády má rozeklaný vrchol Rozsutec, stíní mu široký klobouk a v ruce svírá valašku. Pod ním se rozkládá rodná obec Terchová. Ano, je to on, největší slovenský mýtus, Juraj Jánošík.

Liščí kůže

O dlouhých zimách, socialismu a majoru Jánošíkovi

Představuji si, že to bylo takhle. Je tmavá noc, měsíc zahalený mraky a vojáci dřímají. Občas se ozve chrápání nebo mlasknutí a od úst v zarostlé bradě se zvedne obláček alkoholických výparů. Stráže nemají do čeho píchnout, opírají se o pušky a nejraději by zalezly někam do tepla a daly si dvacet. Jejich velitel si cpe fajfku, kroutí kníry a nervózně čeká na znamení. V tom stará posluhovačka zaťuká na dveře a přináší horkou vodu. Stráže si jí nevsímají, baba už je dávno za zenitem, motá se po vězeňském nádvoří každou chvíli a koneckonců pracuje především pro šéfa.

Jenže posluhovačka je místní, zná v okolí každý kámen a také má dceru, za kterou se při práci na poli otočí ne jeden chasník. Jeden z nich slíbil, že ji vezme v neděli na trh do města, a mámě poslal pestrý šátek. Slovo dalo slovo a stará se uvolila, že propašuje veliteli užitečný vzkaz. Za hromadu liščích kůží a košík sýra vyměníme vězně. Hladovému veliteli je jeden vězeň sem jeden vězeň tam celkem lhostejný, a tak po nějakém tom handlování souhlasí. Pak už temnou nocí utíká bývalý kurucký voják Juraj Jánošík ze šatlavy v Hrachovském hradu, který se tak navždycky dostává do historie. Zkorumpovaný úředník si láduje břicho *oštiepkem*, myslí na teplou čepici s liščím ohonem a nemá ani tušení, že svým mrzkým činem položil základy největšího slovenského mýtu.

Také to možná bylo docela jinak, protože pravdivých důkazů je málo a k popisu zbojníkovy života patří slovo pravděpodobně. Jisté je, že Jánošík se podle křestního listu narodil 1688 a zemřel 1713, což přesně dokumentují soudní zápisy. Z hradu v obci Hrachovo (okres Rimavská Sobota) ale nezbylo nic, jen historiky hýčkaný zápis o slavném vězni. Hradní kopec je zastavěný rodinnými domky a jedna ulice nese název

Jánošíkova. Je také možné, že jeho příběh se odehrál na jiném místě v Uhrách nebo třeba v Polsku. Maďari si na Jánošíka sice nárok nedělají, někteří drzouni ale s odvážnou myšlenkou, že Jánošík byl Maďar, směle koketují. O tom svědčí i následující anekdota:

Co je na Slovensku opravdovým projevem odvahy? Přijít do hospody v Terchové a zvučnou češtinou oznámit, že Jánošík byl maďarský Žid.

Ostatně slavný zbojník možná maďarsky uměl, jak by se jinak v armádě domluvil. Polština mu ale šla rozhodně lépe, už jen proto, že se narodil v Terchové a to je do Polska co by kamenem dohodil. Jánošík měl se svou loupežnou družinou podle některých pramenů celkem slušné teritorium, prý přešel i na vzdálenou Moravu, a tak co by netrefil do Polska. Proto jeho zbojnická sláva zakořenila i u severních sousedů a Poláci ho považují za vlastního. Zásahu na tom mají filmaři, především režisér Jerzy Passendorfer, který v roce 1974 natočil film, a hlavně třináctidílný seriál Janosik. Do hlavní role obsadil idol ženských srdcí Marka Perepezcka a o úspěch bylo postaráno. Od té doby miliony Poláků dobře vědí, že Jánošík je jejich zbojník.

Kdyby ale o Jánošíkově kmenové příslušnosti rozhodovaly filmy, je to Slovák jako řepa. První snímek se objevil v Československu už v roce 1921 a druhou verzi od Martina Friče viděli lidé v roce 1935. Od té doby zná každý slovenský šohaj i dcerečka Paľa Bielika, chlapa jako horu, urostlého mládence, kterého si vybral do hlavní role romantického hrdiny pražský režisér. Z Bielika se stala ikona a jeho fotografie plnily stránky společenských magazínů. Snímek získal nálepku „největší slovenský velkofilm“ a po premiéře v Praze (!) se konečně dostal i do Bratislavy. Slovenský deník vylíčil atmosféru velmi emotivně.

Kino Reduta bylo už od půl páté obléháno lidmi. Lístky na první dva dny byly v předprodeji rozebrané ... Film běžel za častého a burácejícího potlesku a volání. Zmocňovalo se nás nadšení, které muselo ven z hrudi v podobě výkřiku.

Autorka rozsáhlé monografie o Paľu Bielikovi, filmová teoretička Petra Hanáková, o natáčení Jánošíka ve slovenských exteriérech uvádí, že pro místní šlo zřejmě o první kontakt s filmařskou prací:

„Domorodé obyvatelstvo, nehledíc na prvotní nedůvěru, kterou jistě pocítovalo v bezprostředním střetu s dobyvačností českých filmařů a jejich městskými móresy, mělo zřejmě poprvé v životě zažít na vlastní kůži zkušenost, kterou bychom dnes mohli označit termínem událost nebo podívaná.“

Vesničané ve filmu i hráli, náramně se na to strojili, ovšem občas na natáčení nedorazili, protože výjimečnou událost museli předchozího dne podle svého zvyku zapít. Spolupráce prostého lidu s pražskými filmaři narážela i na kritiku ze strany slovenských intelektuálů, kterým vadilo, že Slovensko funguje jen jako kulisa pro české hvězdy. Podle Hanákové je dráždila především „exotika nedělního vykrojovaného Slovenska, ozvučeného českým jazykem (či spíše českoslovenštinou) a zalidněného českými herci“. V té době ale slovenský film takřka neexistoval, takže nakonec převládl smířlivý postoj „raději pořádně česky než špatně slovensky“.

Jánošík očekávání naplnil a souhra se vyplatila, protože vznikl nejúspěšnější předválečný film. Jen v roce 1936 ho viděly v 32 zemích desítky milionů diváků, některé prameny uvádějí až 100 milionů. Nic na tom nemění fakt, že na mezinárodním festivalu v Benátkách proti uvedení snímku protestovala maďarská delegace. Vadilo jí, že všechny záporné postavy ve filmu mají maďarská jména.

Legendární snímek je důležitý tím, že režisér dal Jánošíkovi ty správné rebelské a buřičské vlastnosti a výrazně vylepšil mediální obraz mytického národního hrdiny. Od té doby snad nadržují Jánošíkovi i objektivní historici. Nemám pro to žádné důkazy, ale tento film podle mě rozhodl, kým Jánošík je a navždy bude.

Osobně mám nejraději animovanou verzi Jánošíka od Viktora Kubala nazvanou Zbojník Jurko (1976). Je vtipná, ironická a plná rozverných nápadů. Také je to první slovenský kreslený celovečerní film. Tradiční sociální rozměr o pánech a poddaných snímku nechybí a navíc hrdina v závěru neumírá. Na hák pověsí panduři slaměnou loutku. Ideální pro děti, ovšem sehnat DVD není lehké ani na Slovensku. Snímek byl v roce 2000 vyhlášen nejlepším slovenským animovaným filmem všech dob.

Stejně dobrá je ironická freska Pacho, hybský zbojník (1975) od Martina Ťapáka, kde sice nepadne slovo Jánošík ani

jednou, ale divák dobře ví, kam režisér míří. Zbojník Pacho samozřejmě bohatým bere a chudým dává, nesnáší křivdy a feudální útlak. Častěji než svaly ale používá rozum. O jeho přízeň kromě mnoha žen usiluje i císařovna Marie Terezie. Mimochodem označení kořalky *frndžalica*, které tak zlidovělo, pochází právě z tohoto filmu.

Celkem v minulém století natočili filmaři v Československu o Jánošíkovi čtyři celovečerní filmy (a to nepočítám mimořádně oblíbený večerníček Zbojník Jurošík). Žádná jiná slovenská postava se nedočkala tolika zpracování a to samo o sobě svědčí o přitažlivosti legendy. Filmaři nepochybně věří i v úspěch u diváků, protože Jánošíka musí vidět každý.

Je tu ovšem další film, ze kterého lid velkou radost nemá. Tématu se totiž opět zmocnili Poláci, když předtím slovenský producent zřejmě po vzoru Jánošíka bohatým sebral a chudým rozdal. Dotaci z Ministerstva kultury sbalil a utratil neznámo kde. Film se označuje jako polsko-slovensko-český, ale hlavní slovo mají Poláci a režisérka Agnieszka Holland. Asi nepřekvapí, že titulky *Ukradli nám Jánošíka* se svého času objevovaly ve slovenských novinách velmi často. Snímek pod názvem Pravdivá historie o Juraji Jánošíkovi a Tomáši Uhorčíkovi už běží v kinech, a tak máte možnost ocenit kvalitu podle slovenských médií druhého nejdražšího slovenského filmu v dějinách (první je Čachtická paní alias Bathory od Juraje Jakubiska).

Na slavnostní předpremiéru v Bratislavě (4. září 2009) přišla celá delegace včetně režisérky a Jánošíka (český herec Václav Jiráček) a zavtipkovali o stárnutí herců v průběhu sedmiletého natáčení. Lidé tleskali, a to dokonce víc než po skončení promítání. Film za moc nestál, chtěl jsem třikrát odejít, ale z pracovních důvodů jsem zůstal. Předpokládám, že po důkladné mediální masáži dosáhne návštěvnost stejně slušných čísel jako v případě Bathory, ale pak se za filmem zavře voda a zestárne rychleji než herci. Dlouho očekávaná podívaná je zajímavá pouze kamerou, ale na slovenských horách se toho obrazově snad nedá moc pokazit. Zbytek obstarávají klišé a folklorní národopis okořeněný naturalistickými detaily napichování zbojníka na hák. Řada diváků mi po odchodu z kina řekla v podstatě totéž: Zlatý Paľo Bielik.

Ještě před premiérou šéf Sdružení turismu v Terchovė Ladislav Hanuliak sľiboval, že když bude film stát za to a zvýší

návštěvnost obce, dostane režisérka čestné občanství. Nesmí tam být ale moc odvážných erotických scén, varoval Hanuliak. Nemusí se bát, erotické scény jsou ve filmu spíše zbytečné a nedůvěryhodné, stejně jako celá pravdivá historie.

Nabízí se ale otázka, zdali má vůbec cenu hledat pravdu, když podstatně větší kulturní a společenský vliv má to, čemu v souvislosti s Jánošíkem lidé věří. Literární vědec Jozef Tancer pro deník SME řekl, že snahu držet se pravdy nechápe:

„Žádný pravdivý příběh o Jánošíkovi nikdy mít nebudeme. Čeho se mýtus dotkne, to se na mýtus přemění.“

Vrátím se ale k Jánošíkovi z masa a kostí, který na začátku 18. století utíká temnou nocí z hradu Hrachovo. Po pár měsících znovu obléká uniformu, tentokrát císařské armády (vyměnil kabát, se říká), přešel na druhou stranu mříží (změnil názor) a začal hlídat vězně v Bytčanském zámku. Tam se spřáhl se zbojníkem Tomášem Uhorčíkem a dostal ho na svobodu. Oba muže čekala slibná zbojnická kariéra, Tomáše ale zlákala ženská a vrátil se k poctivému živobytí. Juraj převzal jeho místo a se svou obávanou tlupou „bohatým bral a chudým dával“.

Etnografka Hana Hlôšková v knize *Mýty naše slovenské* sice uvádí, že Jánošík loupil rok a půl a aktivně jen v létě 1712, protože v zimě kvůli sněhu i zbojníci odpočívali. Detaily ale v tomto případě nejsou důležité. Nakonec je žandári postupně pověsili oba, ovšem až po dvoudenním jednání soudu. Když Jánošíka pověsili za žebro na hák, truchlili po něm jen jeho blízcí. Lidového hrdinu začali ze zbojníka vyrábět seriózně až obrozenci v rámci boje za národnostní, politická a sociální práva v Uhersku.

„Jánošík se stal až mesianistickým ztělesněním boje proti útlaku,“ píše v respektované monografii na jánošíkovské téma polská slavistka Joanna Goszczyńska.

Obrozenci museli však na něčem stavět a to je možná na celé historice nejzajímavější. První po ruce byla určitě zrada. Zrádci jsou nejhorší a jejich oběti, pokud zemřou dostatečně mladé, mají o slávu obvykle postaráno. Zvlášť když člověka zradí kamarádi. Proti Jánošíkovi totiž stála vrchnost, která ho podle mnoha pramenů odsoudila nespravedlivě nebo spíš příliš tvrdě, připomíná spisovatel Dušan Taragel:

„V soudním zápisu se dochovala slova Jánošíkova obhájce, který se dožadoval zrušení trestu, protože k odsouzení nebylo dostatek důkazů. Takže určitě tam něco bylo, co lidem říkalo, že byl odsouzený na výstrahu jiným. Rychle se to potom stalo námětem různých písniček, pohádek a knih.“

Dušan Taragel také popustil uzdu své vášni a napsal komiks. Z celého slavného zbojnickví si tropí legraci a v jeho pojetí Jánošík ani zdaleka nevypadá jako národní hrdina. Tento přístup je na Slovensku hojně rozšířený, zvláště pak mezi hrstkou lidí, kteří sledují čachry na politické scéně a leze jim krkem novodobé zbojnickví. Pěkně to popsal v Národní obrodě fejetonista Benjamín Škrekó:

Jánošík určitě bohatým bral, co už se také dá ukrást chudákovi, ale jestli chudým dával, to je na pováženou. Určitě obdaroval svoje příbuzné nebo svoji milenku, ale slovenský národ už je jednou takový, že dobrý je ten, kdo nic nemá, a zlý ten, kdo si našetřil. A tak se zrodil největší slovenský hrdina, kterému stavíme sochy. Přitom to byl šéf zločinecké skupiny, jakého by dnes nikdo nelitoval. Jánošíkova hvězda vyletěla nejvýš za socialismu, když kradli všichni a v duchu to vydávali za odboj. Brali přece největšímu boháči – státu.

Naštěstí pro lidovou tvořivost je tento názor menšinový a Jánošík má před sebou ještě velkou budoucnost. Může se stát znovu filmovým trhákem, místní socialisté ho budou nejspíš dál označovat za prvního proletáře a při troše snahy zabere jako tahák v turistickém průmyslu. Mimochodem, jako nejjižnější výskyt Jánošíkovy krčmy uvádí novinář Peter Morvay pohorí Piliš v severním Maďarsku, kde žije slovenská menšina. Zbojníkové jméno dostala i vesnice v srbské Vojvodině, kde také žijí Slováci.

V Jánošíkově rodné Terchové už zbojnický cestovní ruch slušně rozbíhají a pro místního historika Vladimíra Križa je Jánošík stále symbolem boje chudého lidu za lepší práva:

„Jánošík a celá jeho družina se nestali zbojníky, aby zbohatli, jak si někdo myslí. To byla jen nenávist a pomsta těm pánům grófům, kteří vládli nad tímto chudým národem, který neměl nic než těžkou práci na poli a ještě z toho musel odevzdávat do panských spíží.“

Sedmdesátník Križo popisuje odporný daňový systém v pozdním středověku pod monumentální sochou Jánošíka

hned za vesnicí. Vyrobil ji národní umělec Ján Kulich, člen oddělení kultury ÚV KSS a v letech 1973–1989 rektor VŠVU, označovaný za předního normalizátora slovenské kultury a uměleckého školství. Socha je ukutá ze svařeného kovu a z dálky působí trochu plechově, ale svému účelu slouží. Davy lidí proudí klikatou cestičkou pod mohutný podstavec snad každý den. Hned pod skulpturou se rozkládá amfiteátr, který se každé léto stává centrem Jánošíkovských slavností. Mimochodem, v místním muzeu v budově obecního úřadu najdete kromě lokálních rustikálních exponátů i skvělý obraz Jánošík na bielom koni od Ľudovíta Fully. Plátno je zapůjčené ze Slovenské národní galerie a kvůli němu se vyplatí těch pár schodů vyšlapat a zaplatit symbolické vstupné.

Terchovského patriota Vladimíra Križa zaručeně musel potěšit v roce 2007 premiér Robert Fico. Ten na své cestě za úspěchem a mocí nevynechá jedinou možnost, aby se přiblížil lidu. Mytického Jánošíka uchopil velmi prostě a efektně a označil ho za veliký vzor své vlády. Jedním šmahem pak zkritizoval všechny, kteří neuctívají legendy a symboly slovenského národa.

Ve vypulírovaném Klenovci (okres Rimavská Sobota) se na premiéra na konci září 2007 obyvatelé také těšili. Vypleli záhony, zametli ulice, vysáli červené koberce. Jen co premiér ochutnal nabízený chléb se solí, vylovil z limuzíny valašku a oznámil krojovaným děvčatům a chlapcům novinu:

„My u nás ve SMERu považujeme Jánošíka za prvního socialistu, protože bohatým bral a chudým dával.“

Z Ficova proslovu sice není zřejmé, zdali myslel prvního socialistu jen na Slovensku, nebo na celém světě. Ale vzhledem k tomu, že ve věcech lidu umí být velkorysý, asi objal celou planetu.

Premiér to možná myslel i trochu žertem, ale zároveň věděl, že se svou strategií sklídí úspěch. Stylizací do Jánošíka nemohl nic zkazit a navíc tím vyvolal obrovskou vlnu diskusí. A jako vždycky reklamu k nezaplacení.

Nejslavnější rodák z podtatranské země to proto nemá jednoduché. Ještě 300 let po smrti jeho zbojnické kousky straší daňové poplatníky a na obírání bohatých postavila kampaň do Evropského parlamentu v roce 2009 mimoparlamentní politická strana Svoboda a Solidarita. Ta zaplavila Slovensko